

Andishe-e-Taqrīb 34 Vol.13, No.3, Autumn 2017 P 131-146	اندیشه تقریب سال سیزدهم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۶، پیاپی ۳۴ ص ۱۴۶-۱۳۱
---	--

نوید «احیای خلافت بر منہاج نبوت» در «حدیث نبوی ﷺ»

ذبیح‌الله نعیمیان*

چکیده

یکی از خاستگاه‌های نظری بحث احیای خلافت اسلامی در دوران معاصر، حدیثی نبوی ﷺ است که نوید بازگشت خلافت بر منہاج نبوت را داده است. در چند سال اخیر که داعش داعیه‌دار احیای خلافت است، این حدیث نیز مورد توجه قرار گرفته است. در این میان، این پرسش مطرح است که آیا این توجه بدون سابقه است؟ و آیا شخصیت‌ها و گروه‌های انقلابی پیش از این گروه، به این حدیث پرداخته‌اند؟ پاسخ این نوشتار به این پرسش مثبت است و بر اساس استقراء دقیق، نشان می‌دهد که توجه به این حدیث در دوران معاصر امری بی‌سابقه نیست.

واژگان کلیدی

خلافت، احیای خلافت، منہاج نبوت.

دریافت: ۱۳۹۶/۱/۱۴ تأیید: ۱۳۹۶/۲/۲۶

* استاد فقه سیاسی در حوزه علمیه قم و دکترای علوم سیاسی از پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی:
 Naimiyan100@gmail.com

درآمد

احیای خلافت اسلامی در عرف فرهنگی - سیاسی اهل تسنن می‌تواند دغدغه‌ای اصیل تلقی شود؛ چنان که روایات مختلفی از پیامبر گرامی اسلام ﷺ درباره ادوار پس از نبوت نقل شده است. اما در این میان، این مسأله اهمیت دارد که در برخی از احادیث نبوی ﷺ، نوید بازگشت دوباره «خلافت بر منهاج نبوت» مطرح شده و این مضمون توانسته است به مثابه خاستگاهی دینی برای احیای خلافت اسلامی مطرح شود.

به اجمال باید دانست که این نوید، در جریان‌های معاصر که به دنبال احیای خلافت اسلامی هستند، بازتاب‌های گوناگونی یافته است؛ چنان که به‌طور نمونه، در میان شخصیت‌های مشهور جریان نوسلفی مانند سفر الحوالی (سفر الحوالی، بی‌تا، ج ۵۸، ص ۱۸)، سلمان العوده (سلمان العوده، بی‌تا، ج ۲۱۵، ص ۷ و ۸) و... مورد توجه قرار گرفته است. برخی نیز به نسبت‌سنجی مقوله «خلافت بر منهاج نبوت» با مقوله مهدویت پرداخته‌اند.^۱

نوید شکل‌گیری دوباره خلافت اسلامی در روایتی از پیامبر اکرم ﷺ بازتاب یافته و شهرت خاصی پیدا کرده است. چنان که، برخی از حامیان «داعش» نیز به آن تمسک جسته‌اند (به‌طور نمونه، ر.ک: مجاهد دین، ص ۴۹-۴۷).

بر این اساس، توجه به مضمون این روایت و تعیین متن دقیق آن اهمیت خاص دارد؛ چنانکه، باید دید که پیش از شکل‌گیری داعش، چگونه این روایت در مرکز توجه جریان‌های اسلام‌گرا و مبارز معاصر قرار گرفته است. به تعبیر دیگر، این پرسش اساسی پیش روی ماست که پیشینه تمسک به این روایت، پیش از ظهور داعش و توجه آنها به آن چیست؟

الف) متن روایت

بر اساس روایت مزبور، پیامبر گرامی اسلام ﷺ ادوار حکومت در تاریخ تمدن

۱. در فضای معاصر، برخی به بسط این نظریه مبادرت جسته‌اند که خلافت بر منهاج نبوی، جز همان خلافت مهدی (عج) نیست و از ادله نقلی، بر آن اقامه دلیل و شاهد کرده‌اند. (به‌طور نمونه، ر.ک: مجموعه مباحث «لا خلافة علی منهاج النبوة إلا خلافة المهدي»، قابل دستیابی در: <http://almoumnon.1forum.biz/t11039-topic>).

اسلامی را به ترتیب به چند دوره «نبوت، خلافت بر منهاج نبوی، ملک عاض، ملک جبری و سرانجام بازگشت خلافت بر منهاج نبوت» تقسیم کرده است.

«احمد بن حنبل» حدیث مزبور را به صورت زیر نقل کرده است:

«حَدَّثَنَا سَلِيمَانُ بْنُ دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، حَدَّثَنِي دَاوُدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْوَأَسِطِيُّ، حَدَّثَنِي حَبِيبُ بْنُ سَالِمٍ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: كُنَّا قُعُودًا فِي الْمَسْجِدِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَكَانَ بَشِيرٌ رَجُلًا يَكْفُ حَدِيثَهُ، فَجَاءَ أَبُو نَعْلَبَةَ الْحُسَيْنِيُّ، فَقَالَ: يَا بَشِيرُ ابْنِ سَعْدٍ، أَتَحْفَظُ حَدِيثَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فِي الْأَمْرَاءِ؟ فَقَالَ حَدِيثَهُ: أَنَا أَحْفَظُ خُطْبَتَهُ، فَجَلَسَ أَبُو نَعْلَبَةَ، فَقَالَ حَدِيثَهُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «تَكُونُ النَّبُوءَةُ فِيكُمْ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَكُونَ، ثُمَّ يَرْفَعُهَا إِذَا شَاءَ أَنْ يَرْفَعَهَا، ثُمَّ تَكُونُ خِلَافَةٌ عَلَيَّ مِنْهَاجِ النَّبُوءَةِ، فَتَكُونُ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَكُونَ، ثُمَّ يَرْفَعُهَا إِذَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَرْفَعَهَا، ثُمَّ تَكُونُ مُلْكًا عَاضًا، فَيَكُونُ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَكُونَ، ثُمَّ يَرْفَعُهَا إِذَا شَاءَ أَنْ يَرْفَعَهَا، ثُمَّ تَكُونُ مُلْكًا جَبْرِيَّةً، فَتَكُونُ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَكُونَ، ثُمَّ يَرْفَعُهَا إِذَا شَاءَ أَنْ يَرْفَعَهَا، ثُمَّ تَكُونُ خِلَافَةٌ عَلَيَّ مِنْهَاجِ نُبُوءَةٍ». ثُمَّ سَكَتَ» (أحمد الشيباني، ١٤٢١ق / ٢٠٠١م، ج ٣٠، ص ٣٥٦-٣٥٥).

«طیالسی» در مسند خود (الطیالسی، ١٤١٩ق / ١٩٩٩م، ج ١، ص ٣٥٠-٣٤٩، ح ٤٣٩) و ابن کثیر در نقل نخست خود در «جامع المسانید و السنن» (ابن کثیر، ١٤١٩ق / ١٩٩٨م، ج ٢، ح ٢٢٦٨، ص ٣٩٩)، نیز آن را در پنج مرحله مزبور آورده‌اند. اما این حدیث در برخی از منابع دیگر با مختصر تفاوت‌های دیگری آمده است. چنان که، «ابن کثیر دمشقی» در نقل دوم خود در «جامع المسانید و السنن» (ابن کثیر، ١٤١٩ق / ١٩٩٨م، ج ٨، ح ١٠٣٧٦، ص ٢٧٩-٢٧٨) و نیز در «البدایة و النهایة» (ابن کثیر، ١٤٢٤ق / ٢٠٠٣م، ج ٩، ص ٢٥٨-٢٥٧) و «بیهقی» در «دلائل النبوة» آن را بدون مرحله «ملک عاض» (البیهقی، ١٤٠٥ق، ج ٦، ص ٤٩١) آورده‌اند. چنانکه، در برخی نسخه‌ها (بن کثیر، ١٤١٩ق / ١٩٩٨م، ج ٢، ح ٢٢٦٨، ص ٣٩٩، بن سلیمان الهیثمی، ١٣٩٩ق / ١٩٧٩م، ج ٢، ص ٢٣٢-٢٣١، ح ١٥٨٨) یا در خلال سخنانی از برخی صحابه (به‌طور نمونه: المروزی، ١٤١٢ق، ج ١، ح ٢٤٠، ص ١٠٢-١٠١) با مضامینی نزدیک به روایت نیز، تعبیر «ملکاً عضوضاً» به‌جای «ملکاً عاضاً» آمده است.

ب) سیر و پیشینه «توجه اسلام‌گرایان انقلابی» به حدیث «احیای خلافت بر منهج نبوت»
 مسأله مهم درباره حدیث «احیای خلافت بر منهج نبوت»، این است که نوید مطرح
 در آن، به صورت مکرر در مباحث مربوط به احیای خلافت اسلامی مورد توجه قرار
 گرفته و بسیاری از فعالان سیاسی در دنیای اسلام را دلگرم کرده است. چنان‌که، اشاره
 به مضمون چنین روایاتی درباره ادوار مختلف حکومت در سیر تاریخ اسلام، مورد
 بازتاب‌های مختلفی در دنیای اسلام قرار گرفته است.

در این میان، توجه برخی از آنان باعث شده است تا زمینه توجه فراگیرتری به این
 مضمون روایی و این نوید تاریخی ایجاد شود. مهم‌ترین موارد در این زمینه را می‌توان
 به صورت ذیل برشمرد:

۱. ابوالاعلی مودودی؛
۲. محمد عبدالسلام فرج؛
۳. احمد عبداللطیف الجددع؛
۴. شیخ عبدالسلام یاسین؛
۵. احمد الملاح؛
۶. ابوبصیر طرطوسی؛
۷. ابوالحسن بلیدی؛
۸. حزب التحریر.

۱. ابوالاعلی مودودی

این اندیشمند مشهور پاکستانی، متن حدیث مزبور را در کتاب «موجز تاریخ تجدید
 الدین و احیائه»، به نقل از «شاطبی» در «الموافقات» و نیز «شیخ اسماعیل»
 (۱۱۹۳ق/۱۷۸۹م - ۱۲۴۶ق/۱۸۳۱م) نواده «شاه ولی الله دهلوی» در «منصب الإمامة»
 آورده‌اند (مودودی، ۱۳۸۶ق/۱۹۶۷م، ص ۵۸-۵۷).

مسأله‌ای که اهمیت دارد، این است که «مودودی» در کمتر از دو دهه پس از زوال
 «خلافت عثمانی»، از زاویه این روایت به مقوله احیای خلافت اسلامی توجه کرده و

حتی بازگشت خلافت اسلامی را بر مقوله مهدویت نیز تطبیق کرده است (ابوالاعلی مودودی، ۱۳۸۶ق/ ۱۹۶۷م، ص ۶۲-۵۷).

در هر حال، او با تطبیق این روایت بر برخی ادوار تمدن اسلامی، خواستار تلاش برای احیای خلافت بر منهج نبوی ﷺ شده است (همان، ص ۴۴، ۴۵ و ۵۶).

تاریخ توجه به حدیث مزبور، توسط «ابوالاعلی مودودی» در دوران معاصر می‌تواند مهم باشد.^۱ تاریخ نگارش و نخستین نشر این کتابچه مربوط به سال ۱۹۴۰م برای مجله «الفرقان» در شهر «بریلی هند» است، که به مناسبت بزرگداشت «شاه ولی الله دهلوی» (۱۱۷۶-۱۱۱۴م) تهیه شده بود و پس از آن به صورت مستقل انتشار یافت و بارها به زبان «اردو» تجدید چاپ شد (مقدمه خلیل الحامدی بر: ابوالاعلی مودودی، ۱۳۸۶ق/ ۱۹۶۷م، ص ۶-۵).

۲. محمد عبدالسلام فرج

در دوران پیش از اعدام انقلابی «انور سادات»، «محمد عبدالسلام فرج» نیز در ۱۹۸۱م در آغاز رساله «الفریضة الغائبة»، روایت بازگشت خلافت بر منهج نبوی ﷺ را نقل کرده است.

اهمیت او و نقل روایت مزبور توسط او، در این است که وی یکی از اصلی‌ترین پیشتازان و مؤسسان گروه‌های سلفی - جهادی در دوران معاصر اسلامی است و با اشاره‌اش به این حدیث، آن را بیش از پیش مورد توجه اسلام‌گرایان انقلابی و جهادی پس از خود قرار داد، تا نویدی برای توسعه فعالیت‌های انقلابی و تقویت‌کننده روحیه جهاد در میان مسلمانان و براندازی حکومت‌های جائر و ظالم باشد (محمد عبدالسلام فرج، ۱۹۹۱م، ج ۱، ص ۱۲۸).

۱. البته متن روایت مزبور در پاورقی کتاب آمده است. از این رو، به احتمال زیاد روایت مزبور در نشرهای بعدی به کتاب مزبور اضافه شده باشد. اما این مسأله از اهمیت توجه مودودی به حدیث مزبور و از اهمیت سبقت ترویج این روایت توسط او نمی‌کاهد.

۳. احمد عبداللطيف الجدع

«احمد عبداللطيف الجدع» نیز در مقدمه اولين چاپ كتاب «فدائون من عصر الرسول ﷺ» در «دوحه»، روايت مزبور را در ۲۲ شعبان ۱۳۹۹ق مورد اشاره قرار داده است (احمد عبداللطيف الجدع، ۱۴۰۷ق/۱۹۸۷م، ص ۱۹).

۴. شيخ عبدالسلام ياسين

شيخ عبدالسلام ياسين (برای دسترسى به متن همه نوشته‌هاى او، ر.ك: <http://siraj.net>) مؤسس و رهبر «جماعت عدل و احسان» در «مراكش» نیز از كسانى است كه اندیشه احيای خلافت اسلامى را در سال‌هاى اخير مطرح کرده است. اهميت اختصاصى او در اين است كه طى بيش از چهار دهه فعاليت دينى - سياسى، همواره و به صورت مکرر با تمسك به حديث صحيح «منهاج نبوى»، احيای خلافت اسلامى را به صورت قطعى نويده داده و به اين مقوله دامن زده است.

«شيخ عبدالسلام ياسين» دوره «ملك اعاض» را مربوط به زمانى از پايان دوران «خلفای چهارگانه راشده» تا «سقوط خلافت عثمانى» و «ملك جبرى» را كه بدتر از ملك اعاض خوانده، مربوط به زمان حاضر دانسته است (عبدالسلام ياسين، ۲۰۰۵م، ص ۲۶، ۲۷ و ۲۸). او به دو گونه به اين روايت كه آن را صحيح مى‌داند، پرداخته است: يك) او اين حديث را در يازده متن از نوشته‌هاى خود به صورت كامل آورده و تکرار کرده است. اين موارد به ترتيب تاريخى عبارتند از:

۱. «الإسلام غداً؛ العمل الإسلامى و حركة المنهاج النبوي في زمن الفتنة» (ذی القعدة ۱۳۹۲ق / ژانويه ۱۹۷۲م) (همو، ذی القعدة ۱۳۹۲ق / ژانويه ۱۹۷۲م، ص ۴۸۲)؛
۲. «الإسلام أو الطوفان؛ رسالة مفتوحة إلى ملك المغرب» (۱۳۹۴ق / ۱۹۷۴م) (همو، ۱۴۲۱ق / ۲۰۰۰م، ص ۱۶۸-۱۶۷)؛
۳. مقاله «العقل و النقل و الإرادة»، در شماره ۵ از نشریه «الجماعة» (همو، شهر ربيع الأول و ربيع الثانى ۱۴۰۰ق، ص ۵۰)؛
۴. مقاله «المنهاج النبوي؛ تربية و تنظيماً و زحفاً» (همو، شعبان ۱۴۰۱ق، ش ۸، ص ۸)؛

۵. س‌مقاله «افتتاحية: قول و فعل»، در شماره ۱۰ و به عنوان سومین ویژه نامه نشریه «الجماعة» (همو، رمضان ۱۴۰۲ق، ص ۱۳۴)؛
۶. «المنهاج النبوي؛ تربية و تنظيماً و زحفاً» (حاوی برخی مقالات پیشین و نیز الإسلام أو الطوفان) (همو، ۱۴۱۰ق / ۱۹۸۹م، ص ۲۶۲-۲۶۱)؛
۷. «تنوير المؤمنات» (همو، ۱۹۹۶م، ج ۱، ص ۲۱)؛
۸. «الإحسان» (همو، ۱۹۹۸م، ج ۱، ص ۱۴۶)؛
۹. «العدل؛ الإسلاميون و الحكم» (همو، ۱۴۲۰ق / ۲۰۰۰م، ص ۲۷)؛
۱۰. «مقدمات لمستقبل الإسلام» (همو، ۲۰۰۵م، ص ۲۶، ۲۷ و ۲۸). در این کتاب، افزون بر آوردن دو نسخه متفاوت از روایت مزبور، به دیگر روایات نیز همسو با مضامین آن پرداخته است؛
۱۱. «نظرات في الفقه و التاريخ» (همو، بی تا، ص ۷).
- دو «شیخ عبدالسلام یاسین» در موارد بسیار بیشتری به بخشی از روایت مزبور و به ویژه به تحقق قطعی دومین خلافت بر منهاج نبوی نوید داده است. این موارد عبارتند از:
۱. «المنهاج النبوي؛ تربية و تنظيماً و زحفاً» (همو، ۱۴۱۰ق / ۱۹۸۹م، ص ۸، ۹، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۲۳، ۶۱، ۹۶، ۹۷، ۱۰۰، ۱۴۸، ۱۷۱، ۲۲۲-۲۲۳، ۲۴۷، ۲۶۱-۲۶۲، ۳۳۶، ۳۵۱، ۳۷۱، ۴۳۱، ۴۴۱، ۴۴۶ و ۴۴۷-۴۵۳)؛
۲. «الإسلام أو الطوفان؛ رسالة مفتوحة إلى ملك المغرب» (همو، ۱۴۲۱ق / ۲۰۰۰م، ص ۶۰، ۷۶، ۱۳۰ و ۱۶۸-۱۶۷)؛
۳. «حوار الماضي و المستقبل» (همو، ۱۹۹۷م، ص ۳۳۱)؛
۴. «العدل؛ الإسلاميون و الحكم» (همو، ۱۴۲۰ق / ۲۰۰۰م، ص ۲۷، ۴۷، ۶۶، ۷۶، ۸۱، ۹۲، ۱۰۰، ۱۲۲، ۱۳۱-۱۲۸، ۱۷۲، ۱۸۷، ۲۰۸، ۲۴۱، ۲۶۸، ۳۲۵، ۳۳۲، ۳۵۰، ۵۱۸، ۵۹۶، ۶۱۴ و ۶۳۱-۶۶۳)؛
۵. «نظرات في الفقه و التاريخ» (همو، بی تا، ص ۷، ۱۲، ۳۱، ۴۷ و ۵۴)؛
۶. «الخلافة و الملك» (همو، ۱۴۲۱ق / ۲۰۰۰م، ص ۵، ۱۸، ۲۱، ۳۱ و ۸۱)؛
۷. «الإحسان» (همو، ج ۱، ۱۹۹۸م، ص ۱۲۳، ۱۴۶، ۲۵۳، ۲۶۴، ۳۰۹، ۳۹۰، ۴۳۵،

- ٤٤٢ و ٤٥٠ و همو، ج ٢، ١٩٩٨م، ص ٥٣، ٩٨، ١٥٥، ١٥٦، ٢١٥، ٣٠٢، ٣١٤، ٣٢٣، ٣٣٩، ٥١٠ و ٥٠٧؛
- ٨ «في الإقتصاد» (١٩٩٥م، ص ٩١ و ٢٣١)؛
- ٩ «تنوير المؤمنات» (همو، ج ١، ١٩٩٦م، ص ٢١، ٢٥، ٣٣، ٣٤، ١٥١، ٢٧٣ و همو، ج ٢، بى تا، ص ٢٤٤ و ٢٤٥)؛
- ١٠ «الإسلام غداً» (همو، ذى القعدة ١٣٩٢ق / ژانويه ١٩٧٢م، ص ٥٣، ٧٢، ٨١، ٣٩٤، ٤٤٥، ٤٨١، ٤٨٢، ٤٨٢، ٤٩٣، ٤١٩، ٨٥٤، ٨٦٩-٨٥٥ و ٩٢٣)؛
- ١١ «الإسلام و الحداثة» (همو، ٢٠٠٠م، ص ٥٩، ٣٤٠)؛
- ١٢ «الإسلام و القومية العلمانية» (همو، ١٩٩٥م، ص ٢٧ و ١٤٠)؛
- ١٣ «حوار مع الفضلاء الديموقراطيين» (همو، ١٩٩٤م، ص ١٣٣)؛
- ١٤ «سنة الله» (همو، ١٤٢٦ق / ٢٠٠٥م، ص ١٨، ٢٠، ٤٥، ١٨٨، ٢٤١، ٢٥٠، ٢٥٥، ٢٥٦، ٢٥٩، ٢٦١، ٢٩٨، ٣٠١، ٣٠٣، ٣٠٥، ٣٠٦، ٣٠٩، ٣٢٦ و ٣٢٧)؛
- ١٥ «مقدمات لمستقبل الإسلام» (همو، ٢٠٠٥م، ص ٧، ١٠، ٢٦، ٢٧، ٢٨، ٢٩، ٣٠، ٣١، ٣٢، ٣٤-٤١، ٤٢ و ٤٣)؛
- ١٦ «الشورى و الديموقراطية» (همو، ١٩٩٦ق، ص ٣٦٧)؛
- ١٧ «الرسالة العلمية» (همو، ١٤١٧ق، ص ٣٥، ٣٦ و ٨٢)؛
- ١٨ «القرآن و النبوة» (همو، ١٤٣٠ق، ص ٢٧، ٢٨، ٤٠، ٥٢ و ٦٩)؛
- ١٩ «إمامة الأمة» (همو، ١٤٣٠ق / ٢٠٠٩م، ص ٣٩، ٤٥، ٤٩، ٢٢٧ و ٢٥٧)؛
- ٢٠ «سلسلة دروس المنهاج النبوي؛ ج ١: كيف نجدد إيماننا؟ كيف ننصح لله و لرسوله؟» (همو، بى تا، ص ١٧)؛
- ٢١ «سلسلة دروس المنهاج النبوي؛ ج ٣: سلامة القلوب» (همو، رمضان ١٤٠١ق، ص ١٢)؛
- ٢٢ «مقاله «رسالة القرن» الملكية في ميزان الإسلام» (همو، بى جا، ص ١١)؛
- ٢٣ «نوشته‌هاى مختلف در نشریه «الجماعة؛ مجلة إسلامية» (همو، ش ٣، شهور شوال، ذوالقعدة و ذوالحجه، ١٣٩٩ق / ١٩٧٩م، ص ٤ و ٥، همو، ش ٥، شهرا ربيع الأول و ربيع

الثانی ۱۴۰۰ق، ص ۴۶، ۵۲ و ۵۰، همو، ش ۷، شهر محرم، صفر و ربیع الأول ۱۴۰۱ق، ص ۴، ۵، ۱۲ و ۲۶، همو، ش ۸، شعبان ۱۴۰۱ق، ص ۸، ۱۲، ۲۲، ۵۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۴ و ۱۴۶، همو، ش ۱۰، عدد خاص ۳، رمضان ۱۴۰۲ق، ص ۱۱، ۹۷ و ۱۳۴، همو، ش ۱۱، عدد خاص ۴، شعبان ۱۴۰۳ق، ص ۴۱، ۴۲، ۵۸، ۵۹؛

۲۴. مجموعه چند جلدی اشعار او با عنوان «قطوف» (همو، ج ۱، ۲۰۰۰م، «قطف ۷۱»؛ ص ۷۷، همو، ج ۲، ۲۰۰۰م، «قطف ۱۲۲»؛ ص ۵۱، «قطف ۱۲۴»؛ ص ۵۳، «قطف ۱۴۴»؛ ص ۷۳، «قطف ۱۵۳»؛ ص ۸۲، «قطف ۱۵۴»؛ ص ۸۳ و همو، ج ۳، ۲۰۰۴م، «قطف ۱۶۰»؛ ص ۱۲، «قطف ۱۶۱»؛ ص ۱۳، همو، ج ۵، ۲۰۱۵م، «قطف ۳۶۶»؛ ص ۶۴، «قطوف ۳۷۱»؛ ص ۶۹؛

۲۵. مجموعه اشعار او با عنوان «شذرات» (همو، بی تا، رقم ۱۱۹، ص ۷۹)؛

۲۶. «حوار شامل مع الأستاذ المرشد عبدالسلام یاسین» (منیر الکرکی و عبدالکریم العلی، صفر ۱۴۳۶ق / ژانویه ۲۰۱۴م، ص ۳۹، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۷۲، ۷۹ و ۸۵)؛

۲۷. «وصیتی» (همو، ذی الحجه ۱۴۲۲ق، ص ۱۱).

۵. احمد الملاح

پیشتازی و شور بی نظیر «عبدالسلام یاسین» در برجسته سازی روایت مزبور، طبیعتاً بسیاری از نزدیکان او یا افراد دور از او را نیز با او همراه کرد. به طور نمونه، در شماره دوم نشریه «الجماعة» که زیر نظر او انتشار می یافت، مقاله ای تحلیلی از «احمد الملاح»^۱ درباره حدیث مزبور انتشار یافت. این مقاله که در فضای پیروزی انقلاب اسلامی در ایران به نگارش درآمده است، نگاهی تمدنی و البته امیدوارانه به احیای خلافت اسلامی بر منهای نبوی ﷺ را پیش روی خوانندگان گذاشته است (احمد الملاح، شهر ربيع الأول و ربیع الثانی ۱۴۰۰ق، ص ۹۴-۷۷).

۱. پس از انتشار «الإسلام أو الطوفان؛ رسالة مفتوحة إلى ملك المغرب» از طرف «شیخ عبدالسلام یاسین»، او به مدت سه سال و نیم به زندان افتاد. چنان که، استاد روان شناس «احمد الملاح» و استاد «محمد العلی السلیمانی» نیز که در انتشار آن دست داشتند، به مدت ۱۵ ماه به زندانی سری افتادند (مقدمه: عبدالسلام یاسین، ۱۴۲۱ق/۲۰۰۰م، ص ۱۴-۱۳).

۶. ابوبصیر طرطوسی

«ابوبصیر طرطوسی» از نظریه پردازان سلفی - جهادی معاصر نیز در خلال برخی نوشته‌های خود به این روایت توجه نشان داده است (ابوبصیر الطرسوسی، ۲۰۱۶-۲۰۱۷م، ج ۳، ص ۹۰ و همو، ۱۴۲۱ق / ۲۰۰۰م، ص ۹۸-۹۷). گوآنکه، او همواره موضع تنیدی علیه جریان داعش داشته و خلافت داعش را به هیچ وجه برنتافته است.

۷. ابوالحسن بلیدی

«ابوالحسن بلیدی» که رساله خود را با برخوردی انتقادی نسبت به خلافت داعش سامان داده است، پس از مروری مفصل بر دیدگاه‌های مختلف فقها درباره ابعاد مختلف خلافت، در آغاز فصلی با عنوان «فصل المقابلة و المناقشة»، که خواسته است رسماً نگاهی تطبیقی - انتقادی درباره خلافت داعش را آغاز کند، نوید شکل‌گیری «خلافت اسلامی بر منهای نبوی» را به عنوان «وعده نبوی و آرزوی اسلامی» مطرح کرده است، که همه فعالان تبلیغی و جهادی در دنیای اسلام به آن اهتمام دارند (البلیدی، ۲۰۱۴م، ص ۶۲). چنانکه، پس از اشاره به تکیه داعش بر نظریه و الگوی تغلب و با تکیه بر مضمون روایت حاکی از بازگشت خلافت بر منهای نبوی، این پرسش استنکاری را در برابر داعش مطرح کرده است که «آیا شما خلافت را به عنوان خلافتی مشورتی بر منهای نبوی می‌خواهید، یا به صورت ملک قهری عضو؟» (همان، ص ۶۸ و ۶۹). همچنین، در نصیحت داعش نیز، رعایت مصلحت امت و پرهیز از توجیه خطاها را نزدیک‌تر به «تحقیق خلافت راشده بر منهای نبوی» دانسته است (همان، ص ۷۴). او متن روایت خلافت بر منهای نبوی را نیز در اواخر نوشته مفصل خود و پیش از جمع‌بندی و خلاصه مطالب آورده است (همان، ص ۹۳).

۸. حزب التحریر

حدیث بازگشت خلافت بر منهای نبوت، مورد توجه «حزب التحریر اسلامی» نیز قرار گرفته است. چنان که:

«تقی‌الدین النبهانی» کتاب «الدولة الإسلامية» را که نخستین بار در ۱۳۷۲ق / ۱۹۵۳م منتشر کرده، با آوردن متن روایت بازگشت خلافت بر منهاج نبوت آغاز کرده است (النبهانی، ۱۴۲۳ق / ۲۰۰۲م، ص ۳).

کتاب «اجهزة دولة الخلافة في الحكم و الإدارة» که به قلم حزب التحریر اسلامی و در سال ۲۰۰۵ منتشر شده است، پس از ذکر آیه استخلاف، با نقل کامل روایت مزبور و با ابراز اطمینان به تحقق این بشارت رسول خدا ﷺ آغاز شده است (حزب التحریر الإسلامي، ۱۴۲۶ق / ۲۰۰۵م، ص ۷).

نمونه‌های متعددی از توجه به این بشارت را نیز می‌توان با جستجو در سایت این حزب مشاهده کرد. از آن جمله:

توجه به یکی از اولین اشاره‌های سایت حزب التحریر به روایت بازگشت خلافت بر منهاج نبوت، می‌تواند میزان اهمیت این روایت را نزد پیروان این حزب اسلامی نشان دهد. دفتر این حزب در «اردن» در جمادی الثانی ۱۴۲۹ق / تموز - یولیو ۲۰۰۸م در پاسخ به مقاله‌ای با عنوان «حزب التحریر و وهم الخلافة» به قلم «جان بیبر فیلیو» که در روزنامه اردنی «غد» در تاریخ ۲۷/۶/۲۰۰۸م منتشر شده است، متن کامل این روایت را در بیانیه خود نقل کرده است (<http://www.hizb-ut-tahrir.info/ar/index.php/pressreleases/jordan/155.html>).

در میان دیگر شاخه‌های حزب التحریر اسلامی، «شریف زاید» رئیس «دفتر تبلیغات ولایت مصر» نیز در محرم ۱۴۳۶ق / ۲۵ اکتبر ۲۰۱۴م، کتاب «الکفانة؛ بین الخلافة، و عدالله و بشری رسوله ﷺ و بین الدولة المدنیة العمانية، بضاعة الغرب المزجاة» را با اشاره به آیه استخلاف مؤمنان در زمین و پس از آن با اشاره به روایت بازگشت خلافت بر منهاج نبوت آغاز کرده است (شریف زاید، محرم ۱۴۳۶ق / ۲۵ اکتبر ۲۰۱۴م، ص ۵).

نمونه‌ای متأخر از آن نیز در بیانیه رسانه‌ای «عثمان بخاش» رئیس «دفتر مرکزی تبلیغات حزب التحریر» در پایان سمینار «جاکارتا» با موضوع احیای خلافت اسلامی و در نود و دومین سالگرد سقوط خلافت عثمانی دیده می‌شود (<http://www.hizb-ut-tahrir.info/ar/index.php/pressreleases/cmo/19581.html>).

به‌عنوان نمونه‌ای دیگر، «عثمان بخاش» در رديه‌ای بر مقاله‌ای که «یحیی ابوزکریا» در شبکه‌الطليعة با عنوان «خلافة الجماعه» در دوم رجب ۱۳۴۵ق / یکم ايار - مايو ۲۰۱۴م، دو ماه پیش از اعلان خلافت داعش نوشته، رديه خود^۱ را با نقل روایت مزبور به پایان برده است: <http://www.hizb-ut-tahrir.info/ar/index.php/pressreleases/cmo/24743.html>.

نتیجه‌گیری

نوشتار حاضر با تکیه بر استقراء مواردی که شخصیت‌ها و برخی از گروه‌های انقلابی در جهان اسلام به روایت «نوید بازگشت خلافت بر منهاج نبوت» تمسک و اشاره کرده‌اند، نشان داد که توجه به این حدیث، پیش از شکل‌گیری داعش و اعلان خلافت توسط آن نیز جدی بوده است. چنانکه، عمده‌ترین سهم این توجه مربوط به «شیخ عبدالسلام یاسین» مؤسس و رئیس فقید «جماعة العدل و الاحسان» است که همواره به آن اشاره و تمسک می‌کرد.

۱. با عنوان: رد علی مقاله «خلافة الجماعه» المنشور فی موقع الطليعة.

منايع

١. ابن كثير، أبو الفداء إسماعيل بن عمر القرشي البصري ثم الدمشقي (م٧٧٤ق)، (١٤١٩ق/١٩٩٨م)، **جامع المسانيد والسُّنن الهادي لأقوم سنن**، تحقيق: عبد الملك بن عبد الله الدهيش، بيروت: دار خضر للطباعة والنشر والتوزيع، ط٢.
٢. ----- (م٧٧٤ق)، (١٤١٩ق/١٩٩٨م)، **جامع المسانيد والسُّنن الهادي لأقوم سنن**، تحقيق: عبد الملك بن عبد الله الدهيش، بيروت: دار خضر للطباعة والنشر والتوزيع، ط٢.
٣. ----- (م٧٧٤ق)، (١٤١٨ق/١٩٩٧م، سنة النشر: ١٤٢٤ق/٢٠٠٣م)، **البداية والنهاية**، ج٩، عبدالله بن عبد المحسن التركي، دار هجر للطباعة والنشر والتوزيع والإعلان، ط١.
٤. البليدي، ابي الحسن رشيد بن محمد (١٧ صفر ٤٣٦ق / ٩ دسامبر ٢٠١٤م)، **مسائل في فقه الخلافة، تنظيم قاعدة الجهاد ببلاد المغرب الاسلامي**. قابل دسترسى در: <https://ia902704.us.archive.org/12/items/masel-khilafa/masal.pdf>
٥. البيهقي، أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرُوْجَرْدِي الخراساني (م٤٥٨ق)، (١٤٠٥ق)، **دلائل النبوة ومعرفة أحوال صاحب الشريعة**، بيروت: دار الكتب العلمية، ط١.
٦. الجدع، أحمد عبداللطيف، (١٤٠٧ق / ١٩٨٧م)، **فدائيون من عصر الرسول ﷺ**، عمان: الاردن، دار الضياء للنشر والتوزيع، ط٥.
٧. الحامدي، خليل (معمد دارالعروبة للدعوة الإسلامية)، مقدمه خليل الحامدي بر: ابوالأعلى مودودي، (١٣٨٦ق / ١٩٦٧م)، **موجز تاريخ تجديد الدين و احيائه**، ترجمه: محمدكاظم السباق (و واقع المسلمين و سبيل النهوض بهم، ترجمه: محمدعاصم الحداد)، لبنان: دار الفكر الحديث، ط٢.
٨. الحوالي، سفر، **دروس للشيخ سفر الحوالي**، دروس صوتية قام بتفريغها موقع الشبكة الإسلامية، قابل دسترسى در: مكتبة الشاملة، ج٥٨.
٩. الركاكي، منير و عبدالكريم العلمي، (صفر ٤٣٦ق / ژانويه ٢٠١٤م)، **حوار شامل مع الأستاذ المرشد عبدالسلام ياسين**.
١٠. الطرسوسى، ابوبصير، (٢٠١٦/٥/١٩ - ٢٠١٧/٣/٢١م)، **دفتر الثورة و الثوار**، قابل دسترسى در: <http://www.abubaseer.bizland.com/books/read/b%2051.pdf>
١١. -----، (١٤٢١ق / ٢٠٠٠م)، **الطريق إلى استئناف حياة إسلامية وقيام خلافة**

- راشدة على ضوء الكتاب والسنة، لندن، المركز الدولي للدراسات الإسلامية. قابل دسترسى در:
www.abubaseer.bizland.com/books/read/b4a.doc
١٢. الطيالسى، أبو داود سليمان بن داود بن الجارود البصرى (م٢٠٤ق)، (١٤١٩ق / ١٩٩٩م)، مسند
أبى داود الطيالسى، تحقيق: الدكتور محمد بن عبد المحسن التركى، مصر: دار هجر، ط ١.
١٣. المروزى، أبو عبد الله نعيم بن حماد بن معاوية بن الحارث الخزاعى (م٢٢٨ق)، (١٤١٢ق)،
كتاب الفتن، تحقيق: سمير أمين الزهيرى، القاهرة: مكتبة التوحيد، ط ١.
١٤. الملاح، احمد، (شهر ربيع الأول و ربيع الثانى ١٤٠٠ق)، «المستقبل للإسلام»، الجماعة؛ مجلة
إسلامية، ش ٢.
١٥. النهانى، تقى الدين، (١٤٢٣ق / ٢٠٠٢م)، الدولة الإسلامية، بيروت: دار الأمة، ط ٧ (معمتمة).
١٦. الهيثمى، نور الدين على بن أبى بكر بن سليمان (م٨٠٧ق)، (١٣٩٩ق / ١٩٧٩م)، كشف الأستار
عن زوائد البزار، تحقيق: حبيب الرحمن الأعظمى، بيروت: مؤسسة الرسالة، ط ١.
١٧. بخاش، عثمان، «رد على مقال «خلافة الجماجم» المنشور فى موقع الطليعة»، قابل دسترسى در:
http://www.hizb-ut-tahrir.info/ar/index.php/pressreleases/cmo/24743.html
١٨. بن حنبل، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيبانى (١٦٤-٢٤١ق)،
(١٤٢١ق / ٢٠٠١م)، مسند الإمام أحمد بن حنبل، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، عادل مرشد،
وآخرون، إشراف: عبد الله بن عبد المحسن التركى، مؤسسة الرسالة، ط ١.
١٩. بن فهد بن عبد الله العودة (بى تا)، سلمان، دروس للشيخ سلمان العودة، دروس صوتية قام
بتفريغها موقع الشبكة الإسلامية، قابل دسترسى در: مكتبة الشاملة، ج ٢١٥.
٢٠. حزب التحرير الإسلامى (١٤٢٦ق / ٢٠٠٥م)، اجهزة دولة الخلافة (فى الحكم و الادارة)،
بيروت: دار الأمة، ط ١.
٢١. زايد، شريف (محرم ١٤٣٦ق / ٢٥ اكتوبر ٢٠١٤م)، «الكنانة؛ بين الخلافة، وعد الله و بشرى
رسوله ﷺ و بين الدولة المدنية العمانية، بضاعة الغرب المزجاة»، ضميمه مجله «الوعى»،
ش ٣٤٣-٣٤٢. قابل دسترسى در: www.al-waie.org
٢٢. فرج، محمد عبدالسلام (كانون الثانى / يناير، ١٩٩١م)، الفريضة الغائبة، مندرج در: رفعت سيد
احمد، النبى المسلح، لندن: رياض الرئيس للكتب و النشر، ط ١.
٢٣. مجاهد دين (١٣٩٥/٧/٢٤ش)، نشانة خلافت بغدادى در آيينه روايت نبوى، بى جا: مكتبة الموحدىن.
٢٤. مجموعه مباحث «لا خلافة على منهاج النبوة إلا خلافة المهدي». قابل دستيابى در:
http://almounnon.1forum.biz/t11039-topic

٢٥. مودودي، ابو الأعلى (١٣٨٦ق / ١٩٦٧م)، موجز تاريخ تجديد الدين وحياته، ترجمه: محمد كاظم السباق (و واقع المسلمين و سبيل النهوض بهم، ترجمه: محمد عاصم الحداد)، لبنان: دار الفكر الحديث، ط ٢.
٢٦. ياسين، عبدالسلام (١٤١٠ق / ١٩٨٩م)، المنهاج النبوي؛ تربية و تنظيماً و زحفاً، ط ٢.
٢٧. ----- (١٤٢٠ق / ٢٠٠٠م)، العدل؛ الإسلاميون و الحكم، ط ١.
٢٨. ----- (الف، ١٤٢١ق / ٢٠٠٠م)، الإسلام أو الطوفان؛ رسالة مفتوحة إلى ملك المغرب، (ط ١، مراكش، ١٣٩٤ق / ١٩٧٤م)، ط ٢.
٢٩. ----- (ب، ١٤٢١ق / ٢٠٠٠م)، الخلافة و الملك، سلا، ط ١.
٣٠. ----- (١٤٢٦ق / ٢٠٠٥م)، سنة الله، تطوان، مطبعة الخليج العربي، ط ٢.
٣١. ----- (الف، ١٤٣٠ق / ٢٠٠٩م)، إمامة الأمة، دار لبنان للطباعة و النشر، ط ١.
٣٢. ----- (ب، ١٤٣٠ق)، القرآن و النبوة، دار لبنان للطباعة و النشر، ط ١.
٣٣. ----- (١٩٩٤م)، حوار مع الفضلاء الديمقراطيين، الدار البيضاء، مطبوعات الأفق، ط ١.
٣٤. ----- (الف، ١٩٩٥م)، الإسلام و القومية العلمانية، ط ٢، طنطا، مصر: دار البشير للثقافة و العلوم.
٣٥. ----- (ب، ١٩٩٥م)، في الاقتصاد، الدار البيضاء، سحب مطبوعات الأفق، ط ١.
٣٦. ----- (الف، ١٩٩٦ق)، الشورى و الديمقراطية، ط ١، الدار البيضاء، مطبوعات الأفق.
٣٧. ----- (ب، ١٩٩٦م)، تنوير المؤمنات، ج ١، الدار البيضاء، مطبوعات الأفق، ط ١.
٣٨. ----- (١٩٩٧م)، حوار الماضي و المستقبل، دار البيضاء، سحب مطبوعات الأفق، ط ١.
٣٩. ----- (الف، ١٩٩٨م)، الإحسان، ج ١، الدار البيضاء، مطبوعات الأفق، ط ١.
٤٠. ----- (ب، ١٩٩٨م)، الإحسان، ج ٢، الدار البيضاء، مطبوعات الأفق، ط ١.
٤١. ----- (الف، ٢٠٠٠م)، الإسلام و الحداثة، ط ١.
٤٢. ----- (ب، ٢٠٠٠م)، قطوف، ج ١، ط ١.
٤٣. ----- (ج، ٢٠٠٠م)، قطوف، ج ٢، ط ١.
٤٤. ----- (٢٠٠٤م)، قطوف، ج ٣، ط ١.
٤٥. ----- (٢٠٠٥م)، مقدمات لمستقبل الإسلام، مطبعة الخليج العربي، ط ١.
٤٦. ----- (٢٠١٥م)، قطوف، ج ٥، ط ١.
٤٧. ----- (الف، بي تا)، تنوير المؤمنات، ج ٢، طنطا، مصر: دار البشير للثقافة و العلوم، ط ١.
٤٨. ----- (ب، بي تا)، سلسلة دروس المنهاج النبوي (ج ١: كيف نجدد إيماننا؟ كيف

